
Esu giliai sujaudinta, kad leidykla *Alma littera* leidžia mano knygą *Mūsų nepalaužė*, 2011 metais ji išėjo Amerikoje pavadinimu *Journey Into the Backwaters of the Heart*. Knygoje atskleidžiama tragiška vienos kartos istorija. Kalbinau partizanus, politinius kalinius, tremtinius, bet daugiausia stengiausi perteikti moterų patirtį, nes tada, kai rinkau šias istorijas (2007–2011 metais), atrodė, kad dažniausiai rašoma ir kalbama apie miško brolius, o ne apie tūkstančius merginų ir moterų, dalyvavusių rezistenciniame judėjime. Juk moterys viską išgyvena širdimi, todėl taip pavadinau savo knygą. Partizanas Jonas Kadžionis prisimena: „Tais laikais Sibire kalėjimai buvo pilni merginų, kurios kūrė eilėraščius, dainas Lietuvai. Vyras greičiau palūžta negu moteris. Jeigu moteris duoda priesaiką, tai jina neišduos.“

Nors negalima teigti, kad tarpukario Lietuvoje nebūta antisemitizmo, iš pokalbių su žmonėmis supratau, kad valstybė buvo tolerantiška įvairioms kultūroms. Viename Kauno „Aušros“ gimnazijos suole su lietuvėmis sėdėjo žydės, lenkės, rusės, vokietės ir neįtė vienos kitoms jokios neapykantos. Dvi užgriuvusios okupacijos atsinešė savo ideologijas, kurias, deja, perėmė kai kurie lietuviai ir ėmė skirstyti žmones pagal tautybę. Vieni išėjo į mišką, kiti talkininkavo naciams ar sovietams, dar kiti pabėgo į Vakarų, buvo ištremti į Sibirą ar sušaudyti. Ši knyga yra vienos kartos knyga, todėl jai netaikytinos nei dvigubo

genocido, nei kitos mokslinės teorijos, kuriomis siekiama susisteminti istoriją, tvarkingai ją „sudėlioti į dėžutes“. Ši knyga yra apie žmonės, jų likimus, jų meilę tėvynei ir savo artimui.

Gavusi *Fulbright* stipendiją, atvažiavau į Lietuvą 2007 metais su trimis savo vaikais. Pradėjau važinėti po Lietuvą ir Latviją, užrašinė-jau partizanų, tremtinių ir Holokausto aukų istorijas. Tuo metu mažai kam toks darbas rūpėjo. Buvau vadinama romantike, idealiste Ameri-kos lietuve, man buvo patariama verčiau sėdėti namie su vaikais. Lie-tuva dar tik kūrėsi. Žmonėms rūpėjo kurti ateitį, o ne rakinėti praeities žaizdas.

Žmonės, kuriuos lankiau, dažniausiai gyveno skurdžiai, palikti vie-ni su savo skausmu, nedrįsdami atskleisti savo išgyvenimų net arti-miesiems. Jie džiaugėsi, kad buvo išklaustyti, nors supratau, kaip jiems sunku mintimis grįžti į tuos laikus.

Džiaugiuosi, kad, praėjus aštuoneriems metų nuo knygos pasirody-mo angliškai, Lietuvos visuomenė yra pasirengusi išgirsti šiuos žmo-nes. Lietuvos jaunimas trokšta daugiau sužinoti apie partizanų gyve-nimą, apie priesaiką ginti tėvynę suvokiant, kad miške išlikti gyviems įmanoma tik kokius dvejus metus. Daugiau negu pusės žmonių, apie kuriuos skaitysite, jau nebėra tarp gyvųjų. 2007 metais, kai pradėjau rinkti šias istorijas, supratau turinti paskubėti dokumentuoti, užrašyti jas iš pirmų lūpų, kol dar buvo gyvi liudytojai.

Ketverius metus dirbdama šį darbą Lietuvoje ir Latvijoje, atsklei-džiau vieną dalyką – išgyventi siaubo metus tiems žmonėms padėjo ne tik meilė tėvynei, bet ir savo bendražygiams, vyrams, žmonoms, broliams, seserims, mamoms, tėveliams.

Taigi, su meile dovanaju Jums knygą, kuri iš esmės mane pakeitė kaip žmogų. Tegul šios istorijos tampa Jūsų. Partizanas Jonas Kadžio-nis įspėjo: „Nepasiklyskite miške ir sąžinėje...“

Dedikacija

Ši knyga skirta visiems, kurie priešinasi totalitarizmui. Ji skirta Lietuvos pokario pasipriešinimo kovotojams, paguldžiusiems galvas kovoje už laisvę. Ši knyga skirta šimtams tūkstančių tremtinių iš Baltijos šalių, kurių kaulai nugulė įšalo kaustomose Sibiro platybėse ir Tadžikijos dykumose. Galiausiai ši knyga skirta Lietuvos Holokausto aukoms ir šį siaubą išgyvenusiems.

Mūsų karta gyveno tokiais laikais, kuriuos drąsiai galima vadinti bibliiniais. Buvo gėris ir buvo blogis. Ir nieko tarp jų. Buvo neįmanoma nesirinkti kurios nors pusės. Kiekvienas mūsų buvome priversti rinktis...

Leonora Grigalavičiūtė-Rubinė (slapyvardis *Vida*)
Lietuvos pasipriešinimo kovotojų ryšininkė

PRATARMĖ

Laimos Vincės lietuvių kalba leidžiama knyga „Mūsų nepalaužė“ paliečia vertingiausią žmogaus atminties dalį – prisiminimus. Ir ne tik paliečia, bet ir padeda mums perprasti tragiškiausius XX a. įvykius išgyvenusių žmonių – lietuvių, žydų, vokiečių – patirtį. Knygoje daugiausia kalba moterys. Netekusios savo mylimųjų, Nijolė Bražėnaitė-Lukšienė-Paronetto, mokytoja tremtinė Aniceta, partizano dukra Gražina Pucevičiūtė-Palionienė, partizanų rėmėja Eleonora Labanauskienė, partizanų ryšininkė Leonora Grigalavičiūtė-Rubinė ir kitos. Jas prislėgė itin sunki našta, nes teko gyventi, kai vyko negailestinga gėrio ir blogio kova.

Šių moterų prisiminimuose išsakoma ne tik daug švelnių žodžių prarastiems artimiesiems, bet ir paprastų žmonių akimis vertinama ano meto situacija. Su visais mitais ir gandais, tikrais ir netikėtais žmogiškumo atradimais, kurių jų gyvenime būta apstu. Man buvo nepaprastai įdomus Juozo Lukšos žmonos Nijolės Bražėnaitės-Lukšienės-Paronetto

susitikimas su legendinį partizaną savo namuose slėpusia Leonora Labanauskiene. Bunkeryje po namu su Juozu Lukša kartu gyveno ir Adolfas Ramanauskas-*Vanagas*. Prisiminimai apie rėmėjų vaikus raidyno mokiusį Lukšą, bunkeryje knarkiantį *Vanagą* labai pagyvino šių istorinių asmenybių portretus. Net ir KGB agento-smogiko *Prano* pasakojimas įdomus, jis parodo, kad šie sovietinio saugumo išdresuoti parankiniai meluoja net prabėgus pusei amžiaus. Istoriniai faktai liudija, kad KGB ltn. P. Rimkevičius už nepilnamečio berniuko nužudymą 1950 m. buvo nuteistas tik 1955-aisiais, bet po metų paleistas. O smogikas *Pranas* jau pasakoja apie dešimtmetį, kurį neva praleido lageryje. Tai tik iškalbinga detalė, kad blogiui tarnavę žmonės nesikeičia.

Tikrieji tų laikų prisiminimai atsiskleidžia iš autorės kalbintų skirtingų likimų, bet daug išgyvenusių žmonių lūpų. Jie pasakoja ir apie savo kankintojus. Be pykčio, taip tik pabrėždami nužmogėjimo mastą. Autorė pažymi, kad „nepaisant patirtų kankinimų ir pažeminimo, apie meilę jie kalbėdavo su tokiu neapsakomu švelnumu ir tikėjimu, jog, regis, pirmą kartą gyvenime ėmiau suvokti, kas iš tiesų yra meilė. <...> Jie puoselėjo dvasinį artumą, kurio nenugalėjo net mirtis...“ Labai svarbu suvokti, kuo tie žmonės gyveno ir gyvena iki šiol. Vienos iš knygos herojų Leonoros Grigalavičiūtės-Rubinės teigimu, „gyvenome tokiais laikais, kai buvo neįmanoma išlikti neutraliam. Tai buvo iš esmės bibliniai laikai. Buvai priverstas rinktis arba gėrį arba blogį. Neįmanoma buvo likti nuošaly.“ Manau, užrašytuose prisiminimuose Laima Vincė užčiuopė tai, kas svarbiausia – tie žmonės mylėjo, nors patyrė daugybę žiaurumų ir netekčių. O jų pasakyti žodžiai vertingi ne mažiau negu storos istorikų knygos.

Arvydas Anušauskas
istorikas, politikas, Tarptautinės komisijos
nacių ir sovietinio okupacinių režimų
nusikaltimams tirti Lietuvoje narys

NOLI TANGERE CIRCULOS MEOS

Brendu, rodos, namie su keletu draugų per gilų, gilų pavasario dumblą. Pats vidurnaktis. Saitas lietus plaka mūsų perkreiptas, išvargusias figūras. Savo džiaugsmui pagaliau priartėjam prie pažįstamo miško, kurio pakraštyje rymo keletas sukrypusių trobelių. Pro pirmąją bakūžę praslenkant, pakvimpa rožės. Aš atsiskiriu per keletą metrų nuo draugų ir atsiduriu prie rožių, galvodamas: dabar tai priskinsiu, kad nei į trejetą indų Tu nesutalpinsi. Prie rožių viršūnių buvo baltų alyvų kekės prilipę. Prilaužiau pilną glėbį ir skubu link draugų. Pačioj pamiškėj susitinku mamą, kuri ir sako: „Nu, Juozuk, ką tu čia išsigalvojai su tom rožėm; mesk jas, o laikyk rankose automatą paruošęs, kad iš miško negautum švino.“*

* Juozas Lukša-Daumantas. *Laiškai mylimosioms*. Kaunas: Fondas „Į laisvę“, 1994, p. 44.

Manau, nė viena moteris negalėtų atsispirti vyrui, rašiusiam tokius laiškus kaip Juozas Lukša, ar jo pamiršti net praėjus pusei amžiaus. Tad visai nenuostabu, kad Nijolė Bražėnaitė nepamiršo Juozo. Nijolė su Juozu susipažino Paryžiuje 1948 metais. Likus kelioms dienoms iki 1947 m. Kūčių Lukša su keliais bendražygiais prasmuko pro geležinę uždangą pasienio zonoje tarp pokario Rusijos Kaliningrado anklavo ir Lenkijos. Iš Lenkijos jie nusigavo į Gotlandą Švedijoje, iš ten nukeliavo į Prancūziją, kur Juozas ir sutiko Nijolę.

Nijolė buvo neseniai baigusi medicinos studijas. Ji kartu su dvyne seserimi Vida keliavo iš vieno Vokietijos miesto į kitą, įstodavo į universitetus ir studijuodavo tol, kol dėl sąjungininkų antskrydžių juos uždarydavo. Tokiu būdu mokantis Nijolei galiausiai pavyko gauti išsilavinimą. Karui baigiantis Vida susirgo tuberkulioze. Nijolei teko kone ant rankų nešti Vidą per Vokietiją paskutiniaisiais sąjungininkų bombardavimo mėnesiais, kol jos pagaliau pasiekė Austriją. Nijolė paliko seserį perkeltųjų asmenų stovykloje ir siaučiant pūgai užkopė į kalną, nes buvo girdėjusi jo viršūnėje esant sanatoriją. Ten nusigavus paaiškėjo, kad nėra laisvų vietų. Nijolė puolė ant kelių ir maldavo gydytojo priimti Vidą. Sužavėtas merginos ryžto jis apsiėmė gydyti jos seserį, ir galiausiai Vida pasveiko.

Tuo metu Lietuvos ginkluoto pasipriešinimo vadovybė suteikė specialius įgaliojimus Juozui Lukšai atstovauti laisvės kovos sąjūdžiui Vakaruose. Lukšos užduotis buvo susitikti su kontaktiniais asmenimis Vakarų Europoje, perduoti informaciją apie Lietuvos ginkluotą pasipriešinimą prieš sovietų okupantus ir įtikinti Vakarus įsikišti, sustabdyti masinius lietuvių trėmimus į Sibirą. Jo misija buvo rasti atsakymus į du esminius klausimus: ar Lietuvos pasipriešinimo judėjimas gali tikėtis Vakarų ir Sovietų Sąjungos konflikto artimiausiu metu? Ir ar Vakarai ketina padėti išlaisvinti okupuotas šalis, atsidūrusias anapus geležinės uždangos?

Lukša vežėsi galybę dokumentų ir liudijimų, tarp jų ir prancūzų kalba rašytą laišką Jungtinėms Tautoms bei lotynų kalba rašytą laišką Romos popiežiui Pijui XII, juose aprašomi masiniai Lietuvos intelek-

tualų bei kaimo vietovėse gyvenančių pasipriešinimo judėjimo rėmėjų trėmimai į Sibirą. Iš Katalikų bažnyčios laiške tebuvo prašoma „atjautos ir paguodos žodžio“. Vatikano atsakymo nesulaukta.

Atsakymai į Juozo klausimus ir reakcija į jo atvežtus dokumentus bei liudijimus tapo skausmingai aiškūs, kai jo apsilankymas Paryžiuje užsitęsė iki dvejų metų. Tokių pačių atsakymų jis sulaukė iš daugybės šaltinių, nuo emigravusių Lietuvos politikų iki įvairių Vakarų vyriausybių atstovų. Atsakymas buvo toks: „Ne. Vakarai nesirengia eiti į pagalbą okupuotoms šalims už geležinės uždangos ir neketina stoti į kovą su Sovietų Sąjunga.“

Toks atsakymas buvo tarsi antausis kone besąlygiškam lietuvių partizanų tikėjimui tuo, kas kalbama Atlanto chartijoje. 1941 m. rugpjūčio 14 d. Jungtinių Amerikos Valstijų prezidento Franklino D. Ruzvelto ir Didžiosios Britanijos premjero Vinstono Čerčilio pasirašyto dokumento antrame, trečiame ir šeštame punkte minimas „siekis, kad nebūtų jokių teritorinių pokyčių, nesuderinamų su laisvai išreikšta su tuo susijusių žmonių valia“, bei tai, kad „jie gerbia visų žmonių teisę rinktis valdymo formą savo šalyje; trokšta matyti sugrąžintas suverenumo teises ir savivaldą tų, iš kurių tai buvo jėga atimta“. Šeštame dokumento punkte teigiama, kad „galutinai sunaikinus nacių tironiją jie viliasi įsivyrasiant taiką, garantuosiančią visoms tautoms teisę gyventi saugiai savo teritorijoje ir tai daryti laisvai, be baimės ir prievartos“. Kliudamiesi Atlanto chartija, kovotojai už laisvę tikėjo, kad Vakarų įsikišimas – tik laiko klausimas. Jie nežinojo, kad pagalbos iš Vakarų nesulauks.

Kai bendras draugas Jonas Pajaujis – žurnalistas ir pasipriešinimo judėjimo dalyvis – supažindino Nijolę ir Juozą, šis prisistatė slapyvardžiu. Todėl Nijolė įtarė, kad Juozas gali būti pasipriešinimo dalyvis. Mergina suprato, kad neverta jo klausinėti. Jie susibičiuliavo ir Nijolė keletą kartų aprodė Juozui Paryžių. Jį labai domino miesto architektūra. Karo metais jis studijavo architektūrą Kaune, o iki studijų pabaigos likus vos metams, pasitraukė į pogrindį ir prisidėjo prie partizanų.

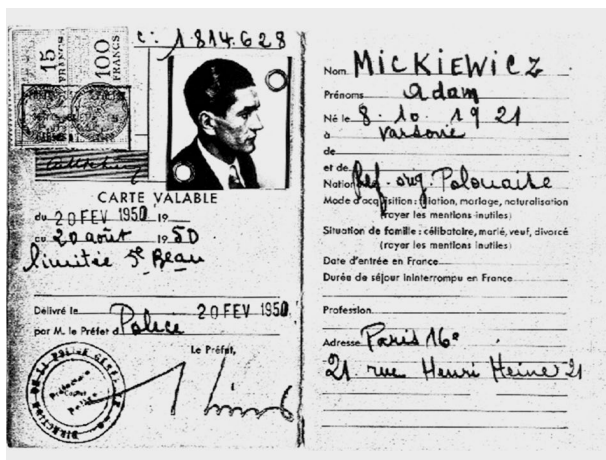
Gali būti, kad Nijolė suprato ir palaikė Juozo misiją dėl savo pačios patirties, nes dalyvavo pasipriešinimo nacių okupacijai judėjime 1941

metais. Paauglystėje jiedvi su seserimi Vida spausdino antinacistinius atsišaukimus spausdinimo presu, kuris kartu su ginklais buvo paslėptas jų namų Kaune sodo pašiūrėje.

Nijolė ir Juozas artimiau draugauti pradėjo tik po kelių mėnesių, kai Nijolė susirgo tuberkulioze ir dienas leido atskirta nuo visų Paryžiaus ligoninėje. Tuo metu Juozas nelegaliai gyveno Paryžiuje, slapstėsi ir nuolat kaitaliojo būstus – nuomojosi palėpes, kambarius, registruodavosi pramanytais vardais, kad išvengtų NKVD bei perkeltųjų lietuvių, kurie galėjo jį atpažinti. Dienas jis leido arba rašydamas prisiminimus, virtusius knyga *Partizanai*, arba ieškodamas būdų grįžti į nematomą frontą Lietuvoje.

Juozas privalėjo nuolat slapstyti, tad jam vos ketletą kartų pavyko aplankyti Nijolę ligoninėje. Nuo 1948 iki 1950 m. Juozas ir Nijolė vienas kitam rašė kasdien. Juozo laišakai buvo atrama Nijolei kovojant su ilgai nesitraukiančia liga, o Nijolės laišakai padėjo Juozui nepasiduoti nevilčiai ir netekties jausmams. Abu jie per karą prarado brolius ir tėvus. Abu matė, kaip jų namus sunaikino sovietų okupantai, ir abu tikėjosi vieną gražią dieną grįžti į tėvynę ir gyventi ramų ir taikų gyvenimą, koks buvo iki karo. Abu tvirtai tikėjo tuo, kad būtina kovoti už Lietuvos laisvę, o pareigą tėvynei laikė svarbiausiu dalyku, net svarbesniu už atsidavimą vienas kitam.

1949 m. su Juozu Lukša susisiekė ČŽV ir pakvietė prisidėti prie žvalgų mokymo stovyklos Kaufboirene, Vokietijoje. Pokario metais įsteigta

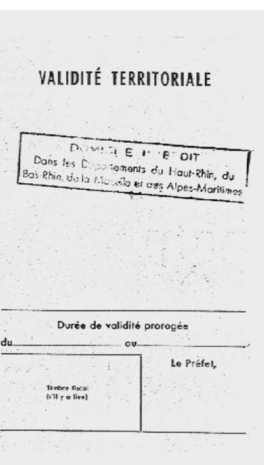
Juozo Lukšos tapatybės kortelė iš tų laikų, kai jis slapstėsi Paryžiuje. Slapyvardžiu jis pasirinko lenkų poeto klasiko pavardę

stovykla buvo CŽV remiamos Šaltojo karo žvalgybos programos dalis. 1950–1951 m. CŽV apmokė pasipriešinimo kovotojus iš sovietų okupuotų šalių, kad turėtų informatorių, jei kiltų dar vienas karas su Sovietų Sąjunga. CŽV paruošti agentai iš Centrinės ir Rytų Europos C-47 „Dakota“ lėktuvais, nematomais radarų ir pilotuojamais čekų lakūnų, tarnavusių karališkosiose oro pajėgose, buvo skraidinami į Sovietų Sąjungą. Keletas tokių skrydžių vyko į Baltijos šalis ir į Ukrainą. Iš tiesų šios operacijos buvo ne itin sėkmingos dėl infiltruotų sovietų kontržvalgybininkų veiklos. Lukša ir jo bendražygiai CŽV žvalgybos mokymus laikė proga pritraukti amerikiečių pagalbą išlaisvinant savo šalį, o amerikiečiai tik naudojosi pasipriešinimo dalyvių ryžtu kovoti už laisvę tėvyneje, kad gautų informacijos iš už geležinės uždangos.

1950 m., prieš leisdamasis į misiją sovietų okupuotoje Lietuvoje, Juozas Lukša liepė Nijolei sudeginti visus laiškus, kuriuos jai buvo parašęs. Tačiau ji negalėjo prisiversti to padaryti. Ji juos paslėpė.⁸⁸ Juozas pasakė Nijolei, kad ir pats sudegins visus jos rašytus laiškus. Vis dėlto ir jis neprisivertė to padaryti. Prieš lipdamas į lėktuvą, turintį nuskraidinti jį už geležinės uždangos, jis sudėjo laiškus į rudą voką, ant kurio raudonu pieštuku užrašė *Noli tangere circulos meos*. Juozas perdavė laiškus ir kitus smulkius savo daiktus CŽV sekretorei ir paprašė grąžinti juos Nijolei. *Noli tangere circulos meos* – tokius žodžius ištare Archimedas atėjusiam jo nužudyti romėnų kariui – *nekliudyk mano apskritimų*.

Legenda byloja, kad Archimedas braižė apskritimus smėlyje, buvo pernelyg susitelkęs į skaičiavimus ir nepastebėjo, kad į miestą įžengė priešo kariuomenė. Po penkiasdešimt šešerių metų Nijolė šiuos laiškus patikėjo man. Juozo Lukšos laišakai buvo perduoti muziejui Garliavoje.

1949 m. gegužės 10 d. Juozas Lukša rašė:

Šiluma, kuri dvelkia iš Tavo laiškų, mane užburia. Norėčiau kiekvieną minutę, kada Tavyje pradeda viešpatauti vienuma ir ilgesys manęs, džiaugtis su Tavim ir būti laimingas kaip niekad. Deja, tolių kliūtys mums tai sutrukdo. Išvis likimo Dievas yra pavydulingas. Tu lipdyk, žmogau, skruzdės kruopštumu ir meile sau ateičiai rūmus, o jis vienu rankos mostelėjimu patrikdo visa, ir palieka tik ilgesio kančia ir laimės mirażai.

Sudėlioju Nijolės ir Juozo laiškus chronologine tvarka ir balsu sau perskaičiau. Jaunos poros santykiai buvo kuriami ant ilgesio gimtajai šaliai pamato ir abiejų suvokimo, kad Juozas grįš į Lietuvą toliau kovoti partizanų gretose, o Nijolė jo lauks grįžtančio. 1949 m. vasario 19 d. laiške Nijolė rašė:

Tikiu, žinai, kokias mintis tau siunčiu, ką galvoju tau apsilankius, ir tai, kad nepaprastai noriu kartu su tavimi pabučiuoti žemę, kurios mudu tiek ilgai neregėjome. Šį vakarą atėjai pas mane galvodamas apie tai, kad nebeprasimatysime, ir mes abu viską aptarėme, išskyrus tai, kas mums švenčiausia ir skaudžiausia. Galbūt taip bus geriau. Galiausiai nei mano, nei tavo lemtis neaiški. Man tik skaudu, kad galėjai pamanyti, jog mūsų laimę iškeliu virš kovos už laisvę. Ne, niekuomet nedirščiau prašyti tavęs apsigalvoti, ir žinau, kad niekuomet neapsigalvotum. Nemanau, kad pati ką nors keisčiau, jei man tektų laimė būti tavo vietoje.

Juozo atsakymas Nijolei nestokoja humoro, dauguma jį pažinojusiųjų laikė šį jausmą ypatingu jo bruožu: „Tu esi anos graikės stiliaus moteris – *Arba su kardu, arba visai negrižk.*“

Toliau, jau surimtėjęs, tame pačiame laiške Juozas rašo: „Tokios Tavęs, Niliuk, pažinimas man teikia pasididžiavimo ir ištvermės kritiškuos lūžiuos.“

Buvo ir tokių akimirkų, kai Juozas Lukša leisdavo sau pasvajoti. 1949 m. kovo 3 d. jis rašė Nijolei: „Ar nebūtų nuostabu, kai viskas baigsis – viskas, kas dar laukia – paskęsti mūsų laimėje.“

Po kelių dienų, 1949 m. kovo 8 d., Juozas rašė:

Reikia sutikt su mintim, kad laimė nežioplinėja bet kur ir bet kada, bet ji sunkiai surandama pasislėpusi ir tik retomis progomis. Gal dėl to ji mums, žemės padarams, tokia ir brangi, kad tokia reta ir kad tiek gausiai pareikalauja pastangų ją pasiekti.

Buvo ir tokių akimirkų, kai Juozas koneveikė likimą. 1949 m. birželio 12 d. mylimajai jis rašė:

Neretai, Niliuk, kai paskęstu Tavam ilgesy, negaliu suprasti, kodėl mudviem likimas nebuvo palankus – pirma jis mus dvasiškai surišo, o paskui atskyrė fiziniaus toliais taip neskaitlingas mudviejų dienas. Gyvenimas mudviem pasirodė perdaug pavydulingas, o jo didesnė turinio dalis – tik ilgesio kančios. Gal ir gerai, bet tik bijau, kad galimas tobulėjimas nebūtų pakirstas moraliniu sužlugimu – apsvyylimu išvis laime.

1950 m. draugė, kuri buvo išleista iš sanatorijos, paliko Nijolei akvariumą su trimis auksinėmis žuvelėmis. Per vieną itin retų apsilankymų Juozas susižavėjo tomis žuvelėmis. Nuo to laiko pora kiekviename laiške keletą eilučių skirdavo joms, žaismingai vadindami jas savo „vairkais“. Jie davė joms vardus, aptarė jų išsilavinimą ir auklėjimą. Netrukus abu ėmė rašyti, kad, regis, būtina jiems susituokti. Ėmė planuoti vestuves, žinodami, kad Juozas apsisprendė grįžti į sovietų okupuotą Lietuvą ir vykdyti savo misiją, žinodami, kad jis gali nebesugrįžti. Nijolė palaikė tokį jo sprendimą. Jai niekuomet į galvą nešovė prašyti jo pasilikti; tiesą sakant, jei būtų galėjusi, pati būtų stojusi į kovotojų gretas. Tuo metu Nijolė rašė Juozui: „Pavydžiu tau galimybės kovoti už mūsų tėvynę.“

1950 m. birželio 10 d., prieš pat vestuves, Nijolė rašė:

Nežinau, kokiais žodžiais apsaityti, kaip dabar jaučiuosi, kai mūsų svajonės pildosi. Žinau, kad viskas bus visiškai kitaip nei paprastai būna. Tačiau tuo pat metu kiekvieną minutę, kai esame skyrium, mūsų dvasinis ryšys tik tvirtėja, o kartu mes paaugosime viską dėl tavo (ir mano) pirmosios meilės.

Juozas dažnai Lietuvą vadino savo pirmąja meile, pirmąja žmona. Apie sprendimą kovoti už Lietuvą jis kalbėjo kaip apie grįžimą pas pirmąją žmoną. Viena vertus, ši metafora labai romantiška, nes Lietuva – moteriškos giminės daiktavardis ir asocijuojasi su meile moteriai. Kita vertus, dėl cenzūros ir būtinybės nieku gyvu neišsiduoti žodžiai „grįšiu pas pirmąją žmoną“ buvo kodinis sprendimo grįžti ir dalyvauti Lietuvos pasipriešinimo judėjime įvardijimas.

Praėjus vos mėnesiui po vestuvių, 1950 m. rugpjūtį, Juozas parašė Nijolei iš CŽV mokymų stovyklos:

O vis tik mudu pamiršom savųjų „aš“ egzistavimą ir nusilenkėm įgeidžiams mano „pirmosios žmonos“.
Aš žinau, Niliuk, kad toliau jau grumsiuos ne dėl savo vieno, bet dėl mudviejų garbės, kame Tu, Brangioji, lydėsi mane savais pergyvenimais ir sava malda. Tikiu, kad mudviejų bendri jausmai neapvils mūsų ir po trumpo laikotarpio mudu vėl svaigsim nė kiek ne paviršutiniškesne laime, kokią svajojom ar kuria gyvenom.

Juozas Lukša ir Nijolė Bražėnaitė susituokė 1950 m. liepos 23 dieną. Kaip sutuoktiniai jie kartu praleido vos savaitę. Po savaitės Traifelbergo kalnuose šalia Tiubingeno Vokietijoje Juozas grįžo į CŽV mokymų stovyklą Kaufboirene. Spalį jis buvo nuskraidintas į okupuotą Lietuvą kaip tik tuomet, kai Jungtinės Amerikos Valstijos įsitraukė į Korėjos karą. Jo užduotis buvo išsiaiškinti, ar Sovietų Sąjunga kaupia ginklus ir kariuomenę įsiveržimui į Europą.

Juozui išvykus Nijolės draugas Julijonas Būtėnas, Lukšos bendražygis, netrukus turėjęs leisti paskui jį į antrą informacijos rinkimo misiją už geležinės uždangos, įteikė Nijolei paskutinį vyro laišką.

Dvidešimt su kaupu dienų skiria šią dieną nuo anų mudviejų laimės Traifelberge prisiminimų. Dažnai, išniręs iš mano „pirmosios žmonos“ glėbio, aš paskėstu taip mums brangiuos prisiminimus; svajoju apie savo Brangiausią ir taip pasijuntu laimingu, kad, rodos, nesurasi mano laimės konkurentų. Deja, nūdien aš privalau, kaip ir Tu, tenkintis tik tos išsvajotos, įsikūnijusios laimės prisiminimais.

Išvykdamas Juozas Lukša išsivežė ir monsinjoro Mykolo Krupavičiaus, Vyriausiojo Lietuvos išlaisvinimo komiteto pirmininko, laišką Lietuvos partizanams. Laiške buvo išdėstyta tuometinė politinė situacija užsienyje, partizanai raginami susilaikyti nuo tokių veiksmų, kurie gali tapti pateisinimu tolesniems trėmimams ir genocidui. Juozas gabenosi ir medikamentų, priemonių spausdinimui, dolerių, rublių, zlotų, paaukuotų šveicariškų laikrodžių ir radijo siųstuvą. Kiekvienas desantininkas turėjo automatą su šoviniais, pistoletą su šoviniais, dešimt laikrodžių, 2000 JAV dolerių ir 6000 rublių. Vilkėjo laisvomis kelnėmis ir odiniais švarkais. Į švarko apykaklę buvo įsiūta cianido kapsulė tam atvejui, jei būtų sučiupti prieš.

Nusileidęs Juozas Lukša ir jo komanda susidūrė su pirma kliūtimi. Jie negalėjo rasti vieno krovinio, kuriame buvo šilti drabužiai, nuo lietaus sauganti apranga, radijo siųstuvo dalys, medikamentai, amunicija, maistas, pinigai ir antisovietinė literatūra. Lukša nusprendė negaišti laiko paieškoms. Jis buvo įsitikinęs, kad sovietai bus pastebėję, jog jų oro erdvę kirto neatpažintas lėktuvas. Lukša manė, kad jie turi nedaug laiko iki pasirodant sovietų vidaus kariuomenei. Pusvalandį paieškoję krovinio jie leidosi į kelią, pakaitomis ant nugaros nešė sunkią radijo siųstuvo įrangą.

Naktis buvo lietinga ir miglota. O pilotas pagalėjo naudotis naviga-